

УДК 371.928+371.916+796.042

З. Р. Маматова

КОРЕКЦІЙНО-КОМПЕНСАТОРНА СПРЯМОВАНІСТЬ В РОЗВИТКУ РУХОВОЇ СФЕРИ У ДІТЕЙ ІЗ ЗПР 11-15 РОКІВ

Надання своєчасної психолого-педагогічної допомоги дітям з обмеженими можливостями (на всіх вікових етапах їх індивідуального розвитку) являється найбільш важливим напрямком сучасної спеціальної психології і корекційної педагогіки. Для вирішення практичних завдань в цій області мобілізуються зусилля вчених, практичних робітників, організаторів спеціальної освіти.

У останні роки помітну роль в організації державної і альтернативної допомоги цим дітям грають асоціації батьків, суспільні фонди і рухи, які всіляко сприяють оптимізації статусу дітей і дорослих з обмеженими можливостями здоров'я, досягають того, щоб вони займали рівноправне положення в суспільстві.

Серед різних категорій дітей, що потребують ранньої корекційної допомоги, особливе місце займають діти і підлітки із затримкою психічного розвитку.

Проблема дослідження полягає в обґрунтуванні оптимальних шляхів корекції рухових порушень молодших школярів із ЗПР в процесі їх фізичного виховання.

Перед нами стоять наступні корекційно-розвиваючі завдання:

- виправлення і компенсація діяльності всіх фізіологічних систем організму, включаючи нервову; виправлення порушень діяльності опорно-рухового апарату і точності координації рухів. Особлива роль тут відводиться корекції порушень в психічній сфері. Використовуючи положення корекційної теорії, можна визначити наступні напрямки:

- повне чи часткове виправлення чи пом'якшення недоліків розвитку дитини з метою відповідності особистості дитини запитам суспільства, а, насамперед, задоволення потреб самої особистості дитини в розвитку;

- злиття науково-виховного процесу з корекційно-розвиваючим, при умові продуманості і чіткості постановки корекційних цілей;

- корекція в сфері соціальної поведінки, формування і удосконалення комунікативних форм поведінки;

- корекція і розвиток рухової сфери (дрібна і загальна моторика), подолання рухових порушень, рухової незручності, удосконалення координації рухів, розширення діапазону функціональних можливостей основних фізіологічних систем організму, формування оптимального рухового стереотипу;

- корекція і розвиток вербальної і рухової пам'яті, уміння подумки відтворювати заданий рух (ідеомоторне тренування);

- корекція і розвиток в області емоційно-вольової сфери, виховання вольових зусиль, адекватних емоційних реагувань;

- розширення рухового режиму, що є засобом підвищення функціональних можливостей організму школярів із ЗПР.

Відомо, що неодмінною умовою психічного розвитку дітей є стан їх фізичного здоров'я, оскільки воно багато в чому визначає їхню пізнавальну активність. Нормалізація фізичного стану – один із важливіших аспектів соціалізації дитини з інтелектуальною недостатністю (А. Дмитриев, 1991, 2002; Б. Сермеев, 1988; С. Евсеев, 1996, 2000; Л. Шапкова, 1997, 1999, 2000 и др.) [3, с. 20; 6, с. 43].

У більшості дітей із ЗПР відзначаються порушення формування рухової сфери різного ступеню вираженості (Г. Бутко, 2002; К. Лебединская, 1975, 1985; В. Лебединский, 1985, 2001; И. Марковская, 1977, 1993; Е. Мастюкова, 1987, 1992; М. Певзнер, 2001; З. Тржесоглава, У. Ульяновка, 1994, 2002; Л. Переслени, 1984; М. Адиловой, 1988; В. Лубовского, 1994; и др.) [3, с. 10–13; 5, с. 127–138].

Особливу значущість набуває розробка науково обґрунтованих методів корекції рухових порушень у зв'язку з розширенням мережі спеціальних шкіл і класів для дітей із ЗПР. Визначення змісту і методів корекції рухових порушень у молодших школярів із ЗПР може розглядатися як один із пріоритетних напрямів корекційної педагогіки. Такий напрям визначається як корекційно-розвиваючий; він розглядається і як форма дії на рухову недостатність, і як форма реадaptaції рухових порушень (С. Евсеев, Л. Шапкова, 2000; Е. Черник, 1997) [6, с. 10–13].

Рухові здібності дітей є частиною загальних здібностей, існують у взаємозв'язку і взаємодії з іншими сторонами розвитку дитини, що визначає необхідність корекційної роботи з подолання рухових порушень у дітей із ЗПР.

Причому важливо враховувати, що активність пропріорецепторів при м'язовій роботі пришвидшує дозрівання структур мозку, що забезпечують виконання важко координованих рухових актів. Це в свою чергу сприятливо діє на динаміку вищих психічних функцій.

Об'єктом нашого дослідження є процес фізичного виховання школярів 11-15 років із ЗПР.

Предметом дослідження є рухові порушення і їх корекція засобами фізичного виховання у дітей середнього шкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Метою дослідження є вдосконалення процесу фізичного виховання школярів із ЗПР 11-15 років на основі розробленої комплексної програми корекції їх рухових порушень.

Основні положення:

1. У молодших школярів із ЗПР спостерігаються специфічні рухові порушення, що характеризуються різним ступенем вираження і варіативністю проявів. Найбільш значними серед них є: неточність

сприйняття і відтворення просторових величин, труднощі збереження рівноваги, ускладнення у виконанні рухів у максимальному темпі, слабе вираження симетричної моторної асиметрії.

2. Використання критеріїв, що визначають рівень розвитку рухових здібностей учнів масових шкіл і «зону різку» дозволяє цілеспрямовано проводити своєчасну роботу після виявлення рухових порушень, для їх профілактики і корекції, для здійснення диференційованого та індивідуального підходу в процесі фізичного виховання.

3. Подолання рухових порушень дітей із ЗПР можливе за умови впровадження в процес фізичного виховання комплексної програми корекції, розробленої з урахуванням сенситивних періодів розвитку рухових здібностей і виявлення особливостей рухової сфери цієї категорії дітей.

У процесі аналізу змісту навчальної діяльності дітей із затримкою психічного розвитку (ЗПР) в умовах шкільної освіти виявлено такі протиріччя:

- між низьким рівнем адаптивних можливостей організму дитини до умов шкільного навчання та відсутністю механізмів, спрямованих на їх підвищення;

- між пристосувальним характером процесу фізичного розвитку дітей із ЗПР в умовах шкільного навчання і відсутністю механізму обліку у них потенційних можливостей.

Зазначені протиріччя дозволяють сформулювати проблему дослідження, яка полягає в тому, що корекція рухової сфери і підвищення на цій основі адаптивних можливостей організму дітей із ЗПР може здійснюватися більш продуктивно при включенні в процес навчальної діяльності розширеного рухового режиму, побудованого з урахуванням індивідуальних потенційних можливостей школярів. У роботах вітчизняних дефектологів вказується, що саме ця категорія дітей потребує спеціальної психолого-педагогічної корекції розвитку [4, с. 339–347].

Серед найбільш характерних симптомів незрілості рухової сфери дітей із ЗПР відзначаються: порушення регуляції рухів, недостатня координація і чіткість мимовільних рухів, труднощі перемикання і автоматизації, недорозвинення тонких моторних актів і швидка втомлюваність (С. Ляпидевский, 1956; Т. Власова, М. Певзнер, 1967; Н. Вайзман, 1971; И. Марковская, 1993 и т.д.) [4, с. 127–138]. Отже, діти із ЗПР потребують методично обґрунтованих і спеціально підібраних заходів, спрямованих на корекцію їх психомоторної сфери.

А. Леонт'єв (1975) стверджував, що психіка не просто проявляється в русі, а в даному разі рух формує психіку.

А. Бернштейн (1974) стверджував, що при будь-якому руховому тренінгу вправляються НЕ руки, а мозок, що особливо актуально для дітей із ЗПР.

Вибір конкретних компенсаторно-відновлювальних шляхів для дітей із ЗПР значно полегшується, якщо за основу принципів корекції прийняти рівневу теорію організації рухів (Н. Бернштейн, 1947). Вона дозволяє розкласти складний руховий акт на складові компоненти і виявити стан церебральних рівнів, їх роль в регуляції рухів і дій.

А. Фонарев (1977) показав, що у дитини існує вроджений функціональний зв'язок між м'язовою системою і мозковими структурами, діяльністю органів чуття і вісцеральними органами, руховою функцією і емоційною сферою.

Фундаментальними експериментальними дослідженнями було доведено, що при використанні оптимальної системи фізичних вправ порушення руху при враженні кори головного мозку можуть успішно корегуватися А. Лурія, 1962. Раціональна система рухових вправ руйнує колишні і виробляє нові моторні форми, в яких будуть реалізовані нові відносини до оточуючого, полегшуючи таким чином процес їх формування. У світлі рівневої теорії організації рухів, слід активно використовувати положення Н. Бернштейна про опору, що лежать на нижче збереженому рівні, одночасно розвиваючи рух, керівництво якими здійснюється встановленими вище, що мають смислову сторону у своїй організації.

Фізичне виховання дітей із ЗПР в умовах шкільного навчання зумовлює їх активну участь у всіх сферах діяльності: комунікативної, трудової, художньої, предметно-практичної. По суті, фізичне виховання виступає як інтегральний чинник впливу, як на особистість дитини, так і на його функціональні можливості. Фізична культура має великі можливості для корекції недоліків і вдосконалення моторики дітей з тими чи іншими обмеженими психофізичними можливостями (Н. Козленко, 1966) [3, с. 34–36].

Фізичне виховання особливо привабливе тим, що носить інтеграційний характер: воно так співвідноситься з іншими компонентами виховання, що виконання його власних завдань вирішує питання реалізації завдань і всіх інших компонентів виховного процесу. Так, наприклад, регулярні фізичні вправи, розвиток рухових умінь і навичок покращують функціональні можливості ЦНС. Фізичні вправи призводять до покращення пам'яті, уваги, спостережливості; рухове диференціювання сприяє диференціюванню понять, розвиває мову і мислення.

L. Dodson, W. Mullens, 1969; E. Hull, S. Jouns, M. Ziegler, 1984; I. Hughes, 1984 вважають, регламентована м'язова активність знижує агресивність, сприяє зняттю фрустрацій, надає антистресовий ефект, знижує тривожність, нормалізує психоемоційну сферу.

У дітей шкільного віку функції регулювання м'язової активності в більшій мірі залежать від аферентації на ранніх етапах онтогенезу. З віком ці функції стають більш стабільними, відображаючи вдосконалення в процесі індивідуального розвитку надійності

центральных механізмів управління моторикою. Основним моментом організації рухових дій є складання програми руху. Велика точність рухів свідчить про вдосконалення програмування моторного акту. Зменшення з віком в структурі важко координованих рухів числа флуктуацій є одним із факторів, що забезпечують у підлітків велику точність і плавність рухів, що можна вважати ознакою вдосконалення в онтогенезі центральных регуляторних функцій, в тому числі механізмів корекції.

Це концептуальне положення про корекцію порушеної рухової сфери, на наш погляд, підтверджує концепцію Л. Виготського про корекцію порушених функцій на основі розвитку збережених [2, с. 12–16].

З урахуванням вище викладеного представляється можливим висловити наступні моменти про те, що корекція порушених рухів є надзвичайно складна за своєю структурною взаємодією функціональної системи. Вона забезпечує подолання рухових порушень шляхом взаємозв'язку вище- і нижче згаданих структур і утворень центральної нервової системи при цілеспрямованому впливі на них як з боку еффлекторного апарату, так і з боку психіки.

На сьогоднішній день в літературі відсутні роботи, присвячені вивченню впливу різних режимів м'язової діяльності на організм дітей середнього шкільного віку із ЗПР, мало вивченими залишаються питання про характер впливу рухових режимів на їх фізичний розвиток, функціональний стан та адаптаційні можливості.

Висновки.

1. У процесі експериментального дослідження розроблено критерії оцінки рухових можливостей дітей із ЗПР 11-15 років, які можна використовувати в системі фізичного виховання для виявлення рухових порушень, диференціальної діагностики розвитку рухових здібностей.

2. Дослідження рухових можливостей дітей із ЗПР 11-15 років дозволило встановити специфічні рухові порушення: неточність сприйняття і відтворення просторових величин, труднощі збереження статичної рівноваги, сповільненість складної рухової реакції, труднощі у виконанні рухів у максимальному темпі, а також недостатній розвиток гнучкості і загальної витривалості, слабке вираження моторної асиметрії. Порушення координаційних здібностей у дітей із ЗПР в основному пов'язані з недорозвиненням найбільш складних і високо організованих рівнів рухової діяльності.

3. Для оптимізації процесу фізичного виховання школярів із ЗПР 11-15 років необхідна спеціально організована система корекції рухових порушень засобами фізичного виховання. У цих умовах істотно підвищується рівень рухових можливостей школярів.

4. Відповідно до виявлених в процесі дослідження рухових порушень, з урахуванням особливостей психофізичного розвитку дітей із ЗПР, розроблена комплексна програма корекції рухових порушень дітей

із ЗПР, спрямована на вдосконалення здібностей точного управління рухами в просторі, утримання рівноваги, підтримки максимального темпу рухів, швидкого реагування, спроможності до регуляції психічного збудження, виконання рухових дій за словесною інструкцією, а також на розвиток загальної витривалості, гнучкості, моторної асиметрії.

5. Спираючись на положення про загальні і специфічні закономірності розвитку дітей з нормальним і порушеним психічним розвитком, корекційна програма з подолання рухових порушень школярів із ЗПР 11-15 років будується цілісний комплексний вплив з урахуванням загальних принципів корекційної педагогіки та адаптивної фізичної культури.

6. В результаті реалізації спеціальної корекційної програми на уроках фізичної культури, на рекреаційних заняттях протягом навчального дня (фізкультхвилинки на загальноосвітніх уроках, ігри на перервах, динамічні паузи в другій половині дня), на ранковій гігієнічній гімнастиці відбулися позитивні зміни показників рухових здібностей у порівнянні з вихідними, які є статистично значущими.

Список використаної літератури

- 1. Бернштейн Н. А.** Очерки по физиологии движений и физиологии активности / Н. А. Бернштейн. – М., 1966. – 350 с.
- 2. Выготский Л. С.** Основы дефектологии / Л. С. Выготский. – СПб. : Лань, 2003. – 656 с.
- 3. Дмитриев А. А.** Коррекционно-педагогическая работа по развитию двигательной сферы учащихся с нарушением интеллектуального развития: Учебное пособие. – 2-е изд. / А. А. Дмитриев. – М. : НПО «МОДЭК», 2004. – 224 с.
- 4. Маматова З. Р.** Особливості розвитку рухової сфери у дітей із затримкою психічного розвитку 11-15 років. – Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Вип. ІХХ. В двох частинах, Ч. 2. Серія: соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 339-347.
- 5. Марковская И. Ф.** Задержка психического развития у детей. Клиническая и нейропсихологическая диагностика / И. Ф. Марковская. – М., 1993. – С. 127–138.
- 6. Сермеев Б. В.** Методика воспитания двигательных качеств у аномальных детей / Б. В. Сермеев. – Горький, 1976. – 84 с.
- 7. Частные методики адаптивной физической культуры:** Учеб. пособие для студентов высш. и сред. проф. уч. завед. по спец.: Физическая культура для лиц с отклонениями в состоянии здоровья. – М. : Сов. спорт, 2003. – 463 с.

Маматова З. Р. Корекційно-компенсаторна спрямованість в розвитку рухової сфери у дітей із ЗПР 11-15 років

Дана стаття присвячена проблемі рухових порушень у дітей з затримкою психічного розвитку 11-15 років, а також використання системи фізичних вправ, як засобів корекції та компенсації порушених та

недорозвинених функцій, що дозволяє передбачити чи послабити прояв вторинних відхилень у розвитку дітей із затримкою психічного розвитку. Крім того, автор розглядає питання про підвищення якості фізичного виховання дітей із затримкою психічного розвитку в рамках шкільного навчального закладу, розкриваючи можливості вдосконалення процесу фізичного виховання дітей 11-15 років із затримкою психічного розвитку через впровадження в шкільні установи різні інноваційних фізкультурно-оздоровчих технологій. Автор виділяє в якості ведучого принципу єдності фізичного і психічного розвитку дітей в процесі рухової підготовки, а також взаємозв'язок і єдність впливу фізичного виховання дітей з затримкою психічного розвитку.

Ключеві слова: затримка психічного розвитку, рухова сфера, фізична підготовленість, фізичний розвиток, корекція.

Маматова З. Р. Коррекционно-компенсаторная направленность в развитии двигательной сферы у детей с ЗПР 11-15 лет

Эта статья посвящена проблеме двигательных нарушений у детей с задержкой психического развития 11-15 лет, а также использование системы физических упражнений, как способа коррекции и компенсации нарушенных и неразвитых функций, что позволяет ослабить проявления вторичных нарушений в развитии детей с задержкой психического развития.

Кроме того, автор рассматривается вопрос о повышении качества физического воспитания детей с задержкой психического развития в рамках школьного образовательного учреждения, раскрывая возможности совершенствования процесса физического воспитания детей 11-15 лет с задержкой психического развития через внедрение в школьные учреждения различные инновационных физкультурно-оздоровительных технологий. Автор выделяет в качестве ведущего принципа единства физического и психического развития детей в процессе двигательной подготовки, а также взаимосвязь и единство воздействия физического воспитания детей с задержкой психического развития.

Ключевые слова: задержка психического развития, двигательная сфера, физическая подготовленность, физическое развитие, коррекция.

Mamatova Z. Correction and Compensatory Direction in the Development of the Motor Areas in Children With Mental Retardation 11-15 years

The article deals with the pupils' problems with psychic development problems as well as the system of physical exercises, as a means of correction and compensation defective and underdeveloped functions that allows foreseeing or reducing secondary defects occurrence at children with psychic development problems.

The author also addresses the issue of improving the quality of physical education of children with mental retardation in the school educational institution, opening the possibility of improving the process of physical education of children 11-15 years old with mental retardation through the introduction in schools of various innovative health and fitness technology. The author identifies as a leading principle of the unity of physical and mental development of children in the process of preparation of the motor, as well as interconnection and unity of the impact of physical education of children with mental retardation.

Correction of movement disorders is extremely complex in its structure. It provides the overcoming of movement disorders by the relationship the above and below the underlying structures and formations of the central nervous system in a targeted impact on them both from the effector system. To date, no published works devoted to the study of the impact of various modes of muscle activity on the body of secondary school age children with mental retardation, poorly understood, questions remain about the nature of the influence of the motor modes on their physical development, functional state, and adaptive capabilities.

Key words: mental retardation, motor area, physical fitness, physical development, correction.

Стаття надійшла до редакції 07.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.

УДК 376+37-044.247

О. В. Начинова, О. Є. Стадник

**ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ
ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ**

Питання якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами в умовах перебудови освітньої системи країни, пошуки оптимальних форм, засобів та методів їхнього навчання останні роки турбують суспільство, педагогічну спільноту, батьків. Педагогічний експеримент, щодо почався в системі освіти нашої країни біля десяти років тому триває і до сьогодні, оскільки ще науково не обґрунтовані оптимальні форми роботи для даної категорії учнів, ще триває педагогічна дискусія щодо співвідношення спеціального та загального в навчанні дітей із особливими освітніми потребами, пріоритеті інтегрованого чи інклюзивного навчання [1; 2; 3].

Сторонники реалізації положень Саламанської декларації вважають, що якісна освіта дітей із особливими потребами означає їхнє